

Tom Rooduijn

AMSTEL 278

Een onderduikadres, twee dagboeken:
reconstructie van een oorlogstragedie

2022

THOMAS RAP
AMSTERDAM

Foto voorkant omslag, van linksboven met de klok mee:

Géza Weisz, Georgette Rejewski,
Selma Weisz, Fritz Rimathé

Copyright © 2022 Tom Rooduijn

Omslagontwerp Dog and Pony

Foto achterkant omslag: uitzicht vanuit
het raam van Amstel 278, uit het fotoarchief
van Georgette Rejewski

Foto auteur Keke Keukelaar

Vormgeving binnenwerk Aard Bakker

Druk en bindwerk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 004 0819 7

NUR 320

thomasrap.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Inhoud

Hoofdpersonen in dit boek 7

Woord vooraf 9

Proloog 13

1940

Voorjaar 23

Zomer 40

Herfst 57

Winter 68

1941

Voorjaar 90

Zomer 99

Herfst 113

Winter 125

1942

Voorjaar 144

Zomer 151

Herfst 174

Winter 181

1943

Voorjaar 203

Zomer 255

Herfst 288

Winter 306

1944

Voorjaar 323

Zomer 346

Herfst 375

Winter 381

1945

Voorjaar 388

Tot slot 393

Verantwoording en dankwoord 399

Glossarium 402

Noten 406

Personenregister 413

HOOFDPERSONEN IN DIT BOEK

Fritz Rimathé (1888)

Zoon van Emile Rimathé (1861) en Johanna Künstler

Oudere broer van Elsa en André Rimathé

Eerste huwelijk met Rélie Posthumus (1889), waaruit twee kinderen:

- Dries Rimathé (1917) – getrouwd met Lily Prins, dochter Manja (1943)
- Jooke Rimathé (1921)

Georgette Rejewski (1910)

Dochter van Moïse Rejevsky en Margareta Cockx (1889)

Margareta hertrouwde in 1915 met Lazare van Amerongen (1882)

Lazare had twee kinderen uit zijn eerste huwelijk:

- Mon van Amerongen (1917) – verloofd met Jont de Visser van Bloemen (1916)
- André Jacques (1920)

Fritz Rimathé en Georgette Rejewski trouwen in 1932

Selma Drielsma (1904)

Dochter van Jacob Hessel Drielsma (1874) en Clara deça Carança (1868)

Oudere zus van Hessel Drielsma

Géza Weisz (1904)

Zoon van Húgo Weisz (1876) en Bertha Freund (1881)

Oudere broer van Irma

Géza L. Weisz en Selma Drielsma trouwen in 1936

In 1938 wordt hun zoon Frans Andor Benjamin Weisz geboren

Woord vooraf

Joep de Vries¹ was de eerste die mij vertelde over de gebeurtenissen op Amstel 278 in Amsterdam. Zij was in de oorlog secretaresse van Fritz Rimathé, een Zwitserse arts en psycholoog die in Nederland het farmaceutische bedrijf Hoffmann-La Roche vertegenwoordigde. In de zomer van 1942 kreeg Joep een verhouding met mijn vader, Hans Rooduijn,² antiquaar, dichter en theologiestudent. Toen Joep meer tijd aan haar studie beeldhouwen aan de Rijksacademie wilde besteden, nam Hans haar werk deels over.

Joep sprak liefdevol over de Berlijnse komiek Géza Weisz, aan wie Fritz tijdens de bezetting in zijn huis aan de Amstel een schuilplaats had geboden. Ze toonde mij de foto's die Géza van haar had gemaakt. 'Denk maar aan Hans,' had hij tijdens de opnamen gezegd, wat haar gelukkige blik in die angstige tijd verklaarde. Ook Géza's vrouw Selma³ en hun zoontje Frans (1938) woonden korte tijd in het huis, vertelde ze. Selma

moest voor haar manisch-depressiviteit in een kliniek worden behandeld, Fransje werd door mijn vader naar een onderduikadres in Limburg gebracht.

In 2019 maakte ik de radiodocumentaire *Het schimmenspel*,⁴ over het korte leven van Géza Weisz. Ik gebruikte hierin de getuigenis van Joep, die in 2012 gestorven was. Frans Weisz,⁵ nu een gelauwerd filmregisseur, las in de uitzending geëmotioneerd voor uit een door zijn vader nagelaten oorlogsdagboek. Géza beschrijft hierin openhartig zijn huwelijks crisis, belijdt zijn liefde voor zijn vrouw en zoon en schetst zijn steeds benarder omstandigheden.

Ik vroeg Frans wat hij zich herinnerde van het huis aan de Amstel. Dat waren vooral beelden, zei hij, zoals van het laden en lossen van de boten voor de deur. En het tafereel van Géza die op het platte dak ('het platje') zijn gevouwen handen opende en hem een gevangen vlinder liet zien. Ook stond Frans nog helder het 'schimmenspel' voor ogen, een poppentheater dat zijn vader voor hem had gemaakt.

Pas na voltooiing van de documentaire ontdekte ik dat ook Fritz Rimathé in de oorlog een dagboek had bijgehouden. Zijn nabestaanden wilden dit geschrift aanvankelijk niet openbaren. Zoals ze ook tegenhielden dat Fritz postuum een Yad Vashem-onderscheiding kreeg; hij had immers in de oorlog 'niet meer gedaan dan wat hij moest doen'. Kleindochter Manja Rimathé,⁶ die ik in Brazilië had opgespoord, vertrouwde mij – als zoon van Fritz' secretaris – ten slotte het dagboek en andere familiedocumenten toe. Mij trof in dit dagboek vooral de gedetailleerde beschrijving van de catastrofe die zich voor de ogen van de auteur voltrok. Fritz Rimathé bezat de gave van een nieuwsgierige, opmerkelijke verslaggever én die van een scherp denkende en formulerende analyticus.

Een van zijn treffende observaties raakte mij persoonlijk. Op 24 juni 1944 maakte Fritz zich boos over de mentaliteit van verklikkers. ‘Hans Rooduijn is in dit opzicht even *weltfremd* als ik,’ schreef hij; ‘wij kunnen ons eenvoudig niet voorstellen hoe mensen als verrader kunnen leven.’ De schrijver herkende een karaktertrek van zichzelf in zijn toen 29-jarige secretaris: een vanzelfsprekende, ‘wereldvreemde’ integriteit die je kwetsbaar maakt in tijden van oorlog.

Naarmate ik vertrouwder raakte met de omvangrijke dagboeken van Fritz (608 pagina’s Franse tekst) en Géza (225 deels in het Duits volgetypte pagina’s), voelde ik meer de noodzaak de vertolker te zijn van hun gesmoorde stemmen. Hun notities werden niet in retrospectief geschreven maar ‘heet van de naald’ – dus niet vervormd door de tijd, de herinnering of een besef van de duur van de oorlog. Beide schrijvers waren doordrongen van het belang van hun werk: een gewetensvolle, persoonlijke verslaglegging van hun extreme tijdsgewricht. Ze zagen hoe een verdraagzame stad voor de Joodse minderheid langzamerhand veranderde in een dodelijke hinderlaag, terwijl een meerderheid onverschillig, angstig of verontwaardigd toekeek.

Géza en Fritz legden, zonder dat van elkaar te weten, het dagelijkse oorlogsleven vast: de spanningen in het huis en daarbuiten, de razzia’s in de Jodenbuurt aan de overkant, de vervolging en dood van vrienden en de dreiging zelf te worden opgepakt. Dankzij hun vertrouwelijke, complementerende dagboeken komen de Rimathés, de Weisz’en en hun dierbaren tot leven. Deze openhartige geschriften maken het mogelijk ons enigszins te verplaatsen in deze periode.

Géza registreerde bovendien met zijn Leica wat zich achter de gordijnen van Amstel 278 en op het platje afspeelde. Op

deze foto's zijn Fritz en zijn vrouw Georgette te zien, evenals de bezoekers van het gastvrije echtpaar, maar ook Fransje die vanuit zijn onderduikadres naar Amsterdam overkwam.

De dagboekschrijvers hielden hun notities zorgvuldig verborgen, waarschijnlijk in de hoop dat hun woorden ooit gehoord zouden worden. In antwoord op mijn vraag hoe de dagboeken de oorlog hebben overleefd, opperden nabestaanden van beide schrijvers dat Joep en mijn vader daar de hand in gehad kunnen hebben.

Het dagboek van Géza Weisz is op 15 december 1947 aan het toenmalige Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (nu: NIOD) afgestaan – door wie is niet bekend.

Fritz' dagboek kwam na de bevrijding in handen van zijn Duitse moeder. Zij was zo geschokt door de wandaden van haar landgenoten, dat ze het pak papier door de huishoudster liet verbranden. Fritz' kleindochter kreeg een doorslag van het machineschrift in handen, zij het zonder de knipsels en pamfletten die de schrijver had bijgevoegd. Die ontbrekende documentatie heb ik opgezocht en deels in dit boek teruggebracht.

Voor deze reconstructie van het dagelijks leven op Amstel 278 raadpleegde ik – behalve de twee dagboeken – archieven, boeken en studies en maakte ik gebruik van brieven en memoires van betrokkenen. Zo ontstond deze kroniek van vijf oorlogsjaren.

Tom Rooduijn

Callantsoog, februari 2022

Proloog

Dominique Antoine Frédéric Rimathé wordt geboren op 29 oktober 1888. In dat jaar bestijgen in het Duitse Rijk achtereenvolgens drie keizers de troon en produceert George Eastman het eerste foto toestel voor het grote publiek. De tweede industriële revolutie komt op gang en in Wenen legt de zenuwarts Sigmund Freud de basis voor de psychoanalyse.

Fritz, zoals hij wordt genoemd, groeit met zijn jongere broer en zus op in Aigle, in het Franstalige westen van Zwitserland nabij het Meer van Genève. Het gezin leeft in welvaart dankzij de goedlopende apotheek van Emile Théophile Rimathé, een bonkige man met gedraaide snor die in zijn vrije tijd een verdienstelijk schaker en amateurfotograaf is. Hij geeft de kinderen een vrije, breed georiënteerde opvoeding, samen met zijn kordate, uit Leipzig afkomstige vrouw Johanna Künstler en twee huishoudsters. Thuis wordt gemusiceerd; Fritz bekwaaamt zich op de cello, André speelt viool en Elsa fluit.

Fritz bezoekt na de lagere school het Collège d'Aigle, een streng schoolgebouw aan de voet van de wijnheuvels, waar zijn interesse voor biologie, scheikunde en geschiedenis wordt aangewakkerd. Hij raakt bevriend met de broers Robin en Percy Brooke, zonen van een Britse landbouwer. Evenals Fritz zijn zij kosmopolitisch ingesteld dan de meeste van hun klasgenoten. Ze verslinden boeken over de indianen in het Amerikaanse Wilde Westen.

Naar het voorbeeld van *The Last of the Mohicans* van James Fenimore Cooper richten de drie in 1898 het genootschap Société Falkenhorst op. Percy, de oudste Brooke, is de leider en laat zich Oeil-de-Faucon noemen, Robin wordt Longue-Carabine en Fritz heet Tête-d'Aigle. Bij de plechtige oprichting wordt, onder het scanderen van '*Vivat! Crescat! Floreat!*', bloed uit de vingers geprikt en vermengd. Anderen sluiten zich aan en krijgen namen als Loup-de-Vent, Renard Bleu en Phantère. Moeder Rimathé vervaardigt rode kokar-des, die de kameraden op een foto, genomen door vader Rimathé, trots op de borst dragen.

Ze trekken door de sneeuw naar het hooggebergte, verkennen het bosrijke gebied oostelijk van Aigle en vestigen in een boomhut hun geheime hoofdkwartier. Het genootschap tooit zich met indianenveren, bivakkeert in tipi's en fabriceert zijn eigen vallen, speren en lasso's. In het voorjaar van 1902 nemen de Kiougi, een rivaliserende club, de Falkenhorst-boom met geweld over. Uit wraak slaat Tête-d'Aigle op straat een Kiougi-leider neer. Dan escaleert 'La bataille' – zoals het in het Falkenhorst-logboek heet – en komt de politie van Aigle eraan te pas.

In februari 1903 alarmeert Fritz, in een brief vanuit het chalet van de Rimathés in Saas-Fee, de gebroeders Brooke: een lid van de Kiougi-clan heeft in de winkel van zijn vader om

salpeterzuur gevraagd, waarmee een explosief kan worden gemaakt. Vader Rimathé zei de jongen dat hij apotheker en geen alchemist was en stuurde hem weg. Als de gebroeders Brooke in april 1904 naar Australië emigreren, heeft de Société Falckenhorst inmiddels met de Kiougi de vredespijp gerookt.

Fritz houdt een onbedwingbare drang de alom zichtbare Alpentoppen te bedwingen. Het chalet in Saas-Fee vormt een ideaal vertrekpunt voor expedities met vrienden of met zijn broer en zus en haar verloofde Stachik. Hij stelt in het oerlandschap van steile rotsen en druipende gletsjers zijn capaciteiten graag op de proef en geniet van de stilte, alleen doorbroken door knisperende voetstappen in de sneeuw. Op de terugweg wordt steevast het berglied ingezet: *Salut glaciers sublimes, vous qui touchez aux cieux*.¹

Net als zijn vader heeft Fritz de fotografie omhelsd, de camera gaat altijd mee de bergen in. De foto's worden, nadat hij ze in zijn vaders donkere kamer heeft afgedrukt, in een album geplakt. Achter de pergaminen tussenbladen prijken trots de bergbeklimmers, uitgerust met knapzak, stok en pikhouweel en aaneengelijnd met een eenvoudig touw. Op foto's in het dorp, thuis of in zijn vaders apotheek verschijnt Fritz onberispelijk gekleed: een *beau gars* in knickerbocker en een jasje met pochet, waaronder een vest met horlogeketting. Maar hoezeer hij ook is verknocht aan de weidsheid van het landschap, het geestelijk klimaat van Zwitserland benauwt hem. Fritz weet al jong dat hij ooit het land ontvluchten zal.

Na het gymnasium gaat hij farmacologie in Lausanne studeren. Tijdens zijn studie werkt Fritz in de apotheek van zijn vader op de Place du Centre, maar een bestaan tussen de vijzels, maatbekers en stopflessen ambieert hij niet. Bovendien wil hij patiënten, die de apotheker vaak als medische vraag-

baak beschouwen, beter onderlegd van advies kunnen dienen. Nadat Fritz in 1915 is afgestudeerd, volgt hij aan de universiteit van Genève de studies Geneeskunde en Psychologie.

In hetzelfde jaar trouwt Fritz met de uit het Friese Drachten afkomstige zangeres Aurelia ('Rélie') Posthumus.² In welk van hun twee – in de Eerste Wereldoorlog neutrale – landen ze elkaar hebben ontmoet, is niet te achterhalen. Ze krijgen twee kinderen, beiden met de Zwitserse nationaliteit: André 'Dries' Johannes (1917) en Jooke (1921).

In 1924 promoveert Fritz. Zijn proefschrift gaat over de verdeling van spierkracht in de ledematen na een inspanning. Hij toont aan dat als het ene ledemaat uitvalt, het andere een deel van de beschikbare kracht overneemt. Daarmee deed hij tegelijk onderzoek naar de perspectieven van zijn zoon Dries, die aan kinderverlamming een slepend rechterbeen had overgehouden. Fritz wordt in zijn veelzijdige belangstelling geïnspireerd door zijn promotor, Édouard Claparède, een vooraanstaand kinderpsycholoog en oprichter van het Institut Jean-Jacques Rousseau, die ook thuis was in de botanie, de nog prille psychoanalyse en het onderzoek naar geestelijke trauma's. Fritz vestigt zich met Rélie in een groot huis met weelderige tuin in Fontaines, in het kanton Neuchâtel. Hier is hij op foto's meestal te zien in driedelig pak met hoge boord en das, met onder zijn neus een puntige knevel.

Een jaar later wordt Fritz door de Zwitserse farmaceut Hoffmann-La Roche benoemd tot 'wetenschappelijk vertegenwoordiger in Nederland'. Hij verhuist naar een villa in Bosch en Duin in de gemeente Zeist. Foto's uit die tijd tonen een welvarend gezin dat volop geniet van de omliggende tuin in de lommerrijke buurtschap. Als er familie met aanhang uit Zwitserland overkomt, biedt de villa voldoende ruimte om iedereen

te herbergen. Rélie, die als alt in Zwitserland bekendheid heeft verworven, verlegt haar zangcarrière met succes naar Nederland. Begeleid door Eduard van Beinum³ of Guus Seyler⁴ trekt ze met liederen van Händel, Fauré, Brahms en Schubert langs de concertzalen.

Maar het huwelijk strandt, en Fritz verhuist naar Amstel 278 in Amsterdam. In 1932 komen Fritz en Rélie een echtscheiding overeen door middel van ‘de grote leugen’: hij verklaart ‘herhaaldelijk vleeschelijke gemeenschap’ te hebben gehad met andere vrouwen – destijds de gangbare manier om te scheiden. Op de ontbindingsakte staat Fritz als ‘doctor in de chemie’ vermeld.

Later dat jaar trouwt hij met de actrice Georgette Rejewski.⁵ Voor de huwelijksakte heeft Fritz nu als beroep ‘psychiater’ opgegeven. Georgette is 22 jaar, Fritz bijna twee keer zo oud. Georgettes moeder, Margareta Cockx, is een Waalse gouvernante uit Antwerpen die ongelukkig was getrouwd met de goklustige Rus Moïse Reyevsky.⁶ Als Georgette vier is en in een tehuis te Mechelen verblijft, hertrouwt haar moeder met de Nederlandse jurist Lazare van Amerongen (1882). Die heeft twee kinderen uit een eerder huwelijk: Simone (1917) en André Jacques (1920). Het samengestelde gezin vestigt zich in de De Lairessestraat in Amsterdam.

Fritz heeft Georgette eind 1930 ontmoet op een dansavond in Bellevue. Met de ‘lange, slungelige vent’ aan wie ze door een gemeenschappelijke kennis is voorgesteld, verklaarde ze vele jaren later in een interview, ontspint zich in het Frans ‘een heel intens gesprek’: ‘We vonden elkaar meteen ontzettend aardig. Hij was zo levendig en had zo vreselijk veel interesse voor allerlei dingen; je merkte helemaal niet dat je met een oudere man sprak.’⁷

Kort na hun huwelijk wordt Georgette in Aigle aan Fritz' familie voorgesteld. In hetzelfde jaar doet Georgette eindexamen aan de Amsterdamse Toneelschool en trekt ze in bij Fritz aan de Amstel. Ze blijven een verliefd stel dat elkaar bij de koosnamen noemt: hij is haar geleerde, muzikale 'Pappa Was-beer', zij is zijn knappe, delicate 'Katja'.

Een *grand tour* volgt in 1934. Ze monstere[n] aan op het stoomschip Aurora, dat via de haven van Gibraltar koers zet naar Oran. Aan boord houden de passagiers hun conditie op peil met touwtjespringen en ringgooien. Ze doen de was in dezelfde zinken emmers waarin Georgette haar zeeziekte uitspuugt en leggen de kleding op het dek te drogen. Dan meren ze aan op Sicilië, het eiland waaraan Fritz en Georgette hun hart verpanden. Ze bezoeken de musea en kathedralen in Palermo en Catania en bewonderen de smeulende Etna.

De Aurora rondt de 'hiel' van Italië en bereikt, na een paar tussenstops aan de Adriatische Zee, Venetië. De Rimathés logeren in Casa Petrarca, een hotel in een veertiende-eeuws gebouw aan de Rio Fuseri. Op het San Marcoplein voeren ze de duiven, van de wonderbaarlijke Rialtobrug maakt Fritz een serie foto's. Natuurlijk varen ze ook in een gondel en bezoeken ze het Palazzo Ducale, waar Georgette reproducties koopt van haar favoriete Tintoretto's.

Via Genua en Milaan gaat het met de trein naar Fritz' familie in Zwitserland. Georgette wordt er – ook door de kinderen Rimathé – onthaald als een volwaardig gezinslid. Op foto's van vader Emile Rimathé is, na vier maanden reizen, een uitgerust en gelukkig paar te zien.

In Amsterdam komt Georgettes toneelcarrière goed op gang. Ze krijgt een engagement bij het populaire gezelschap Het Masker en raakt bevriend met een groot aantal collega's.

Fritz onderhoudt persoonlijk contact met veel van de artsen die hij informatie verstrekt over farmaceutische vindingen. Zo heeft hij hoge verwachtingen van vitamine c die Roche vanaf 1934 machinaal vervaardigt. Het huis aan de Amstel wordt een trefpunt van medici en acteurs, die 's avonds uitvoeringen van Fritz en zijn musicerende vrienden bijwonen.

Fritz wil Georgette al die jaren zijn geliefde hooggebergte laten zien, maar door hun drukke werkzaamheden komt het er niet van. In de zomer van 1939 doet zich eindelijk de gelegenheid voor. Ze logeren in het witte, symmetrische Hôtel du Glacier dat als een pompeus ijspaleis de wacht houdt over het dal van Saas-Fee. De laatste honderden meters leggen ze te voet af, terwijl hun hutkoffers door muilezels omhoog worden gebracht. Ze hebben een kamer met balkon dat uitzicht biedt op een zonnige weide. Georgette koestert de stilte en de heldere berglucht. Fritz begroet de witte Alpentoppen als vertrouwde vrienden. Hij vindt het een verademing hier weer te zijn, na al die jaren in een land waar je alleen vanaf een brug enige diepte kunt zien.

Tot hun genoegen is de kamer uitgerust met elektrisch licht en warm en koud stromend water. De maaltijd wordt in Hôtel du Glacier afgewikkeld als een militaire operatie. Onder streng toezicht van de zaalchef serveren meisjes in Wallische klederdracht de soep. Zijn de borden leeg, dan zet een bel de bedienden tot afruimen aan. Even later hetzelfde geluid, en de meisjes verspreiden in ijtempo schone borden en dampende schalen over de tafels. En zo voltrekken zich de zeven gangen als een zorgvuldig ingestudeerde reidans.

Tijdens hun wandelingen wordt Fritz betoverd door de lariksen en huizenhoge rotsblokken langs de weg. Hij ruikt

de koeien en hoort hun bellen, ademt diep en voelt zich thuis. Fritz vertelt Georgette over het ontstaan van morenen en de onderscheidende kenmerken van naaldbomen. Hij is alert op tekenen van verveling, want hij kent zijn neiging te onderwijzen – een erfenis van zijn moeder. Zijn katholieke vader lepelde hem de neiging tot preken in.

In het dorp bekijken ze in een kiosk de krantenkoppen: ‘Spanning in Europa loopt op’. ‘Voortgaande mobilisatie Duitsland’. ‘Hitler en Mussolini slaan de handen ineen’. Fritz hoopt dat zijn twee geliefde landen in een nieuwe oorlog weer neutraal blijven.

1940

Voorjaar

In de nacht van 9 op 10 mei worden Fritz en Georgette gewekt door kanongebulder. Snel doet Fritz het licht aan. De gouden wijzers van zijn horloge staan op vijf voor drie. Georgette schuift het gordijn open. Langs de heldere hemel zwaaien lichtbundels. Ze kijken elkaar ongerust aan. Na een minuut of twintig zwijgt het geschut en doven de zoeklichten. De Rimathés besluiten weer naar bed te gaan.

De volgende ochtend wordt Fritz om zeven uur wakker door een uitbundig opkomende zon. Naast hem liggen alleen Manatijn en Brontino, Georgettes knuffels. Zijn vrouw is blijkbaar al opgestaan. Als hij beneden de radio hoort, trekt hij zijn kamerjas aan. Op dat moment komt Georgette de slaapkamer binnen en zegt: 'De Duitsers hebben Nederland aangevallen.' Fritz is ontzet.

Niet lang daarna belt Lazare van Amerongen, Georgettes stiefvader. In Amstelveen, zijn nieuwe woonplaats, zag hij een

brandend vliegtuig neerstorten nadat het bommen op Schiphol had gegooid. Kort daarop telefoon van Géza Weisz, een bevriende Hongaars-Joodse acteur. ‘Ze kunnen me ook nergens met rust laten,’ grapt hij, hintend naar zijn vlucht uit nazi-Duitsland in 1933.

Fritz hoort op de radio dat de ramen ’s avonds geen licht meer mogen doorlaten. En dat Duitsland ook België de oorlog heeft verklaard. Hij alarmeert zijn zoon Dries, een student bouwkunde die met verwarde haren zijn bed uit komt. Riet¹ komt binnen, een mollige Amsterdamse die het huishouden doet. Ze heeft vannacht geen oog dicht gedaan, zegt ze; door het afweergeschut, maar ook door de muizen in haar huis.

Om negen uur belt Cruys Voorbergh² aan. Hij is Georgettes regisseur en tegenspeler in het stuk *Ja of nee*, waarmee ze ’s avonds langs de theaters trekken. Cruys heeft thuis geen radio en zet zich bij de Rimathés pal voor het toestel. Riet brengt hem een kopje thee. De acteur, met een streng gezicht onder donker, achterovergekamd haar, bedankt de huishoudster overdreven plechtig.

Fritz kijkt uit over de kalm stromende Amstel. Op de kade lossen boten hun lading. Links spoeden de fietsers zich over de Magere Brug naar hun werk. Schuin aan de overkant werft het machtige circustheater Carré bezoekers voor *Freut euch des Lebens* van de Fritz Hirsch Operette.

Al was Nederland een paar maanden eerder gemobiliseerd en voerde Duitsland – nota bene het land van zijn moeder – een brutale uitbreidingsoorlog, een overrompeling van Nederland hield Fritz niet voor mogelijk. In discussies in het huis aan de Amstel sprak hij steeds het vertrouwen uit dat deze oorlog – net als de Grote Oorlog – aan Nederland voorbij zou gaan.

Nadat hij Cruys uitgeleide heeft gedaan, loopt Fritz naar zijn werkkamer. Hij draait een vel papier in zijn typemachine en schrijft: *Journal de Guerre*.

Fritz besluit een dagboek bij te houden omdat hij alert wil blijven, 'zoals iemand die in een gletsjer is gevallen wakker moet blijven om niet dood te vriezen'. Bovendien wil hij zijn ouders in Zwitserland en zijn zuster Elsa in Amerika 'als in een lange brief' laten weten wat hij in een bezet land dagelijks ziet, hoort, vreest en hoopt. Want als het allemaal voorbij is, denkt Fritz, vervagen de kleine gebeurtenissen, de indrukken van het moment.

Na zijn eerste notities loopt Fritz de Amstel op. De zon zet de bloeiende iepen in een tintelend licht. Bij de Magere Brug slaat hij linksaf de Kerkstraat in. Vrouwen staan in bedrukt gesprek voor de deuropening of hangen uit het raam – enkele van hen zijn in tranen. De scholen zijn gesloten, leidt hij af aan de onbekommerd spelende kinderen. Bij de Duitse boekhandel op nummer 46 zijn de ramen ingegooid, de eigenaar schijnt te zijn gearresteerd. Fritz wandelt via de Utrechtsestraat naar papierwinkel Vlieger, noordwaarts aan de Amstel. Leden van de Luchtbescherming patrouilleren door het centrum van de stad. Aan het advies van deze dienst om de ramen te blinden is op grote schaal gehoor gegeven: bij Vlieger is het zwarte karton uitverkocht. Hij koopt een paar rollen donker kaftpapier.

Rond het middaguur komt Joep de Vries de trap op. Joep, die eigenlijk Johanna heet, is een elegante twintiger met donkerblond opgestoken haar en een rond brilletje dat haar evenwichtige gezicht iets ernstigs geeft. Ze werkt sinds een jaar

halve dagen bij Fritz op het secretariaat. Joep studeert beeldhouwen aan de Rijksacademie, waar Jan Bronner³ haar leermeester is. Aangedaan vraagt ze of er nog gewerkt moet worden. Fritz aarzelt: heeft het nog zin haar de notities van zijn laatste artsenbezoeken te dicteren? Onderbroken door extra nieuwsberichten op de radio, gaan ze toch maar aan de slag.

Na Joeps vertrek prikt Fritz – nota bene met Duitse punaises – het kaftpapier voor de ramen. Verduisteren doet het nauwelijks. Dries komt thuis. Hij zag in de stad arrestaties, van Duitsers of NSB'ers denkt hij. Als de avond valt, blijft de Amstel in duisternis gehuld. Er is geen straatverlichting en er valt nauwelijks licht uit de huizen. Amsterdam is in oorlog.

De volgende dag is het stralend weer. Georgette en Fritz kopen bij Vroom & Dreesmann tien strekkende meter zwart oliedoek – ter vervanging van het kaftpapier. 's Middags stappen ze op de tram om in Amstelveen Georgettes stiefvader te bezoeken. De stad toont een zo rustige aanblik, dat je je niet kunt voorstellen dat vlakbij twee legers elkaar op leven en dood bestrijden. De bestuurder vertelt over dodelijke slachtoffers door een Duitse bom op de Blauwburgwal.

Lazare van Amerongen, de weduwnaar van Georgettes moeder, is een gedistingeerde voormalig procuratiehouder. Hij bleef in Georgettes leven als substituut-vader, waardoor Fritz hem beschouwt als zijn schoonvader. De drie luisteren naar de BBC. Verontrustende details over het Duitse offensief en het antisemitisme in Hitlers Derde Rijk. Lazare is Joods en vreest voor zijn toekomst.

In de dagen die volgen gaat het luchtalarm vaak af. Vrijwilligers met witte banden om de arm dirigeren passanten naar de schuilkelders. Het verkeer aan de Amstel wordt op een

middag stilgelegd omdat er een parachutist geland is.

Nederland staat in de wereld bekend als 'het prototype van den kleinen vrijen cultuurstaat, die dictatuur en tyrannie fel heeft gehaat en bestreden,' leest Fritz 's avonds in het *Algemeen Handelsblad*, waarop hij is geabonneerd. 'De geheele wereld beseft meer dan ooit, dat de invasie van de Duitse legers in de Lage Landen een nieuwe, zware aanranding is van de vrijheid van de kleine volken en van de verworvenheden van cultuur en beschaving.'

Op pinksterzondag komt rond het middaguur Géza Weisz langs, de energieke en vrolijke dertiger die in zijn Berlijnse jaren als komisch acteur optrad. Hij probeerde op het postkantoor een telegram naar zijn vader in Boedapest te versturen, vertelt hij. Maar door zijn Duitse accent alarmeerde de loketist de politie. Na controle van zijn Hongaarse papieren kon hij verder zijn gang gaan.

Géza is kind aan huis bij de Rimathés. Hij behoort tot de kunstenaars die na Hitlers machtsovername uit Berlijn overkwamen. Fritz en Georgette voelden zich tot deze groep aangetrokken. 'Wij waren allemaal kleinburgers vergeleken bij die emigranten,' verklaarde Georgette in het eerdergenoemde interview; 'de manier waarop ze zich bewogen, kledde, hun levensstijl was zó opvallend en zó veel leuker.' Joep de Vries zag de Hongaars-Duitse vriend van de Rimathés vrijwel dagelijks aan de Amstel: 'Géza was een uitzonderlijk kleine, geestige man, vol Berlijnse humor, levendig, snel; een genot om naar te luisteren,' schreef ze in haar memoires.⁴

Géza en Fritz vinden elkaar in hun belangstelling voor de Duitse taal en cultuur. Fritz, zestien jaar ouder dan Géza, is lang en schonkig, Géza klein en dik. Fritz is de bedachtzame

farmacoloog en psycholoog, die de wereld beschouwt door het denkraam van zijn landgenoot Carl Jung. Hij leest graag Gustave Flaubert en José Ortega y Gasset. Géza houdt van Erich Kästner en slapstickfilms, maar ook van de dichter Rainer Maria Rilke. Hij blijft een komiek, al oefent hij dat vak niet meer uit. Hij ziet een grap in elke omstandigheid, zelfs in zijn geringe lengte (1,58 meter): ‘U denkt dat ik zit, maar ik sta.’ Fritz studeert cellosuites van Bach, terwijl Géza puntdichten schrijft.

Géza is eind jaren twintig in Berlijn een gevierd acteur, speelt in – meest komische – films en toneelstukken en neemt met volle teugen deel aan het bloeiende amusement in de Weimarpubliek. Tot daar na Hitlers machtsovername een einde aan komt en hij in 1933 naar Nederland vlucht. Van daaruit is hij van plan meteen door te reizen naar zijn oom Karl W. Freund. Deze broer van Géza’s moeder heeft het als cameraman en regisseur in Hollywood gemaakt. Hij heeft de bootreis naar New York al voor hem geboekt en beloofd zijn neef verder te helpen. Maar Géza laat het aanbod schieten omdat hij verliefd wordt op de dochter van zijn Portugees-Joodse hospita: Selma Drielsma. Selma, nog net iets kleiner dan Géza, heeft een innemend, scherpgetekend gezicht met bruin haar en bruine ogen. Nu sluit Géza zich in mei 1933 aan bij Ping Pong. Deze in Berlijn door Kurt Egon Wolff opgerichte cabaretgroep wordt door Duits-Joodse variétéartiesten voortgezet in het Amsterdamse Rika Hopper Theater.⁵

Géza en Selma trouwen in 1936, twee jaar later krijgen ze een zoon: Frans Andor Benjamin. Géza werkt na Ping Pong bij wisselende toneelgezelschappen, zoals dat van Pierre Ballex, is medeoprichter van een jeugdtonelgroep en schrijft

met Hans G. Lustig twee door de radio uitgezonden hoorspelen. Vanaf 1937 maakt hij deel uit van het gezelschap van Herman Bouber. De *Haagsche Courant* schrijft op 17 februari 1937 over zijn debuut in *Straatmuzikanten*: ‘Buitengewoon groot was het succes van Géza L. Weisz, die reeds door zijn verschijning onweerstaanbaar op de lachspieren werkt, maar bovendien een knap acteur bleek te zijn, een geboren komiek.’

In 1938 bewerkt Géza een Hongaars toneelstuk: *Kind gevonden*. De *Maasbode* van 18 september 1939 prijst de rake typeringen van ‘Herman Bouber als Salomon Katz, de bewegelijke Joodsche voddenkoopman’ evenals ‘Géza Weisz als Spitz, een drukdoende stamgenoot en collega van Katz’. Ironisch dat het in Géza’s laatste toneelwerk draait om personages die door de nazi’s in Duitsland hatelijk tot karikatuur worden gemaakt.

Intussen heeft Géza zich als fotograaf bekwaamd en zet hij een bureau voor auteursrecht op. Aan de gevel van zijn huis in de Kromme Mijdrechtstraat bevestigt hij een bord: *Internationale Pers Correspondentie*. Hij koopt de rechten van buitenlandse romans, laat die vertalen en publiceert ze in dagelijkse feuilletons in kranten. Daarnaast verkoopt hij komische fotostrips aan tijdschriften, waarin hij zelf als Heer Dikerman de hoofdrol speelt. Bureau IPC is ook inzetbaar voor fotoreportages en portretten.

Nu de oorlog is uitbroken, vreest Géza voor de toekomst van zijn persbureau, maar houdt hij goede moed. Er is altijd wel wat te verdienen, zegt hij; desnoods gaat hij met sinaasappels de deuren langs. Zoals altijd dist hij anekdotes op alsof hij ze tevoren heeft gerepeteerd. In de buurt van vliegveld Ypenburg, vertelt hij, klopten bemodderde Duitse parachutisten

aan bij een villa, bewoond door een oude vrouw. Toen de Duitsers na een vuurgevecht sneuvelden, riep ze: ‘Dat zal ze leren mijn huis vies te maken!’

Géza slaat zich op de knieën van het lachen.

In de namiddag komt Cruys Voorbergh opnieuw langs. Hij installeert zich weer voor de radio. Fritz is uiterlijk rustig, maar voelt zich bedrukt – als in een nachtmerrie waaruit hij maar niet ontwaakt.

Het huis van Fritz en Georgette omvat de derde en vierde verdieping van Amstel 278. Een zolderkamer geeft toegang tot het platje. Door kassen en bakken met weelderige planten is op het platte dak een kleine, omsloten daktuin ontstaan. De Rimathés zitten hier graag met hun vrienden in de tuinstoelen. Bij helder weer kijk je in westelijke richting tot aan de stadsgrens over de daken uit.

Als Fritz op 14 mei in zijn daktuin aan het werk is, dwingen brullende sirenes hem naar binnen. Daar meldt de radio het vertrek van koningin Wilhelmina naar Engeland. Later die dag heerst verslagenheid aan de Amstel na berichten over het bombardement op Rotterdam. Fritz beschimpt de ‘*Gründlichkeit* in het kwaad’ – nota bene nadat de stad zich heeft overgegeven. Hij vreest voor het voortbestaan van Nederland en het lot van de Joden. Eigenlijk zou het ’t beste zijn, vertrouwt Georgette haar man toe, als Lazare nu aan een hartaanval sterft.

Terug op het platje ziet Fritz in het noordelijke havengebied kolommen rook fel afsteken tegen de blauwe lucht; zwart van onderen en aan de bovenkant wit als zomerwolken. Later verschijnen aan de zuidelijke hemel grijze wolkjes van ontplofte granaten. Op straat rijden vrachtwagens met soldaten, het

geweer in de aanslag. Volgens instructies op de Nederlandse radio laat Fritz het bad vollopen en zet hij een emmer zand bij de deur naar het dak: blusmateriaal bij granaatinslagen.

Riet is in tranen. Ze vertelt dat haar Joodse huisarts hals-overkop is vertrokken. Fritz vernam al over andere Joodse artsen die het land proberen te ontvluchten.

Op 15 mei wordt duidelijk dat Nederland onder de voet is gelopen. Generaal Winkelman, opperbevelhebber van het Nederlandse leger, verklaart op de radio dat de overmacht en de verliezen het leger tot overgave hebben gedwongen.

‘Het is voorbij, klaar. De Duitsers staan morgen in Amsterdam,’ verwacht Fritz. Buurvrouw Magda Janssens,⁶ een bevriende actrice die in 1914 de Duitse bezetting van Brussel meemaakte, zegt: ‘Morgen komen ze onze kostbaarheden vorderen.’

Simone, de dochter van Lazare die ‘Mon’ wordt genoemd, komt op bezoek. ‘Na vijf dagen oorlog en verschrikking geloof ik nergens meer in – in welke deugd ook,’ zegt ze, waarna ze huilend in Georgettes armen valt. Fritz geeft haar een pil om tot rust te komen. Ook Cruys Voorbergh komt overstuur langs: zijn broer, piloot, is vermist, evenals een goede vriend.

Als iedereen is vertrokken, maken Fritz en Georgette een wandeling in de koele avondwind. Aan de oever van de Amstel slingert drukwerk rond, in het water drijven boeken en pamfletten: communistische of anti-Duitse geschriften, stellen ze vast, die de eigenaren, bevreesd voor een huiszoeking, in allerijl hebben weggegooid. De Rimathés laveren tussen blijdschap over het einde van de vijfdaagse oorlog en vrees voor de toekomst.

De volgende dagen komt het gewone leven weer op gang. De roep van de bloemenman weerklinkt tegen de gevels, de karren van de bakker en de melkboer ratelen als vanouds over het plaveisel. Langs de Amstel worden weer schuiten gelost. Op het water gevallen bloesem drijft met het drukwerk kalm stroomafwaarts. 's Avonds passeren boten van het Rode Kruis met gewonden aan boord.

De Rimathés spreken hun Joodse benedenbuurvrouw, Frieda Leopold.⁷ Ze voelt zich bedreigd en kan haar tranen niet bedwingen. Al voorvoelt hij een catastrofe, Fritz probeert opgewekt te blijven. Als ze weer boven zijn, legt hij een plaat met een concert van Max Bruch op de grammofoon. Hij beseft op een scharnierpunt in de geschiedenis te staan.

'Het onderscheid tussen goed en kwaad, patriotisme en idealisme, lafheid en heldenmoed is diffuus geworden,' schrijft hij in zijn dagboek.

Een dag later spreekt Fritz op de Keizersgracht de consul van Zwitserland, die hem verzekert dat Zwitsers in Nederland niets te vrezen hebben. Op de terugweg geniet hij van de iepenbloesem, die als roze sneeuw over de gracht is gedwarreld. Hij stapt binnen bij zijn tabaksboer om pijptabak, sigaretten en sigaren in te slaan. Fritz spreekt met hem over het vertrek van de koningin naar Engeland, volgens de winkelier een schande: een moeder laat bij gevaar haar kinderen toch ook niet in de steek!

Die middag gaan Georgette en Fritz op bezoek bij een bevriende arts, David de Miranda.⁸ Op hun wandeling zien ze de eerste Duitse soldaten, gehuld in camouflage-uniform. Onder de Amsterdammers is afkeer en verslagenheid, maar er wordt ook naar de soldaten gezwaaid. Een aantal Joodse winkels

is gesloten. De Miranda vertelt dat veel Joden in allerijl naar IJmuiden zijn gevlucht. Taxi's vroegen tot duizend gulden voor de rit. Een aantal bekenden slaagde er niet in naar Engeland over te steken. Zoals Herman Frijda,⁹ hoogleraar Economie aan de Universiteit van Amsterdam, die twee jaar geleden aan koningin Wilhelmina een eredoctoraat had verleend. 'Hij kwam te laat in IJmuiden aan,' weet De Miranda, 'en kreeg een zenuwinzinking... zoals waarschijnlijk vele anderen.'

Op de terugweg ontmoeten de Rimathés Ko Arnoldi¹⁰ en zijn vrouw. Ko is artistiek leider van toneelgezelschap Het Masker, waaraan zowel Georgette als Cruys is verbonden. De Arnoldi's worden uitgenodigd mee te eten aan de Amstel, waar bij thuiskomst een fles wijn wordt opengetrokken. Mon schuift aan met haar vriend Jont de Visser van Bloemen,¹¹ die als dienstplichtig militair heeft meegevochten. Hij is zwaar teleurgesteld in het Nederlandse leger en verklaart de snelle overgave door sabotage, het uitblijven van Engelse steun en demoralisatie van de troepen door de koninklijke vlucht.

Na het eten hoort het gezelschap op de radio over de gruwelijke gevolgen van het bombardement op Rotterdam. De Arnoldi's, bang om alleen thuis te zijn, besluiten bij de Rimathés te overnachten en slapen op de bank in de woonkamer.

's Morgens smeert mevrouw Arnoldi boterhammen met dikke lagen boter en kaas voor zichzelf en haar man. Bij het zien van die gretigheid steekt Georgette achter de rug van mevrouw Arnoldi haar tong naar Fritz uit.

Géza komt langs. Fritz vraagt hem mee naar het platje om in de warme voorjaarszon een afrastering te maken, zodat zijn poes Hiddigeigei niet meer in de planten kan springen. Na de klus haasten ze zich naar de Utrechtsestraat, die westelijk parallel aan de Amstel loopt. Ze bekijken de parade van gemoto-

riseerde Duitse troepen die de stad in tweeën snijdt. Een onafzienbare rij motoren, open auto's en trucks met gebruikte, stevige en veelal vrolijk kijkende jongemannen. Fritz is onder de indruk van het onberispelijke, goed geoliede machtsvertoon. De buurtbewoners, onder wie veel Joden, ondergaan het gelaten.

Thuis heeft de 'Arnoldiaanse bezetting' ondraaglijke proporties aangenomen, stelt Fritz vast. De dominante toneelleider en zijn vrouw hebben zo'n beetje hun hele kennissenkring uitgenodigd en Fritz' kantoor tot wachtruimte bestempeld. De bezoekers hangen, in afwachting van hun audiëntie bij Arnoldi, verveeld in de fauteuils en maken gebruik van de telefoon, keuken en wc. Fritz voelt zich een vreemdeling in eigen huis. Hij vraagt zich af waarom de Arnoldi's blijven logeren, terwijl ze een huis in Laren én een kamer in Amsterdam hebben. 'Morgen schop ik ze eruit,' neemt hij zich voor.

Als de Arnoldi's de volgende dag hun biezen pakken, halen Dries en Fritz opgelucht adem – al moppert Georgette dat ze haar directeur hebben weggejaagd. In de stad lopen Duitse soldaten en officieren rond alsof ze thuis zijn. Op straat geen wanklank. Maar vrienden vertellen Fritz van ontslagen bij grote bedrijven en instellingen, met geen andere reden dan dat de werknemers Joods of anti-Duits zijn. Fritz hoorde over een hoogleraar Chirurgie, die, toen hij in zijn ziekenhuis plaats moest maken voor een Duitsgezinde opvolger, tegen zijn medewerkers zei: 'De dierenartsen komen eraan.'

Hij vernam over zelfmoorden onder Joodse bekenden: de arts Eduard Wiener, zijn vrouw en hun jongste zoon;¹² Willem Bonger, hoogleraar Sociologie;¹³ de Amsterdamse wethouder Manus Boekman.¹⁴

In de loop der jaren is Fritz, als leverancier van medicamenten aan ziekenhuizen en laboratoria, bevriend geraakt met een aantal artsen. Zaterdagmorgen 18 mei bezoekt hij een van hen: Jacob Elte,¹⁵ internist en adjunct-directeur van het Binnengasthuis in de binnenstad van Amsterdam. Ze betreuren een collega: Leonard Polak Daniels,¹⁶ hoogleraar in Groningen, die vorige week een eind aan zijn leven maakte. Maar anders dan veel andere Joodse artsen toont Elte zich niet bezorgd. Hij beschouwt de paniek als voorbarig. Er kwam immers een geruststellend bericht van het Duitse hoofdkwartier, waar Amsterdamse notabelen zou zijn verzekerd: *‘Wir kennen keine Juden, nur Holländer.’*

Wanneer eind mei ook de provincie Zeeland geheel is bezet, noteert Fritz hoe op de terrassen in de Amsterdamse binnenstad van de lentezon wordt genoten. Alleen het autoverkeer is niet meer op gang gekomen. Wat er nog rijdt, is Duits militair materieel en een enkele ambulance of huurauto. De schaarse benzine gaat naar de bezetter. Wie nog geen fiets heeft, probeert er snel een te kopen. De Duitsers maken op Fritz een correcte, welwillende indruk.

Anders dan het koren van de elitetroepen die vorige week de stad doorkruisten, is dit kaf heterogeen: dik en dun, groot en klein, blond en donker door elkaar – kennelijk beter geschikt als bezettingsmacht. 's Avonds als ze verlof hebben, zijn ze nauwelijks van Nederlandse militairen te onderscheiden.

In de avond bezoeken de Rimathés Jan¹⁷ en Mies Boissevain,¹⁸ die met hun drie zonen en twee dochters in de Corellistraat in

Amsterdam-Zuid wonen. Het sociaal betrokken gezin is zeer verontrust over de Duitse inval en toont zich eensgezind over de noodzaak tegenstand te bieden.

De weg terug naar de Amstel wordt door een felle maan sprookjesachtig bijgelicht. Zo'n verduisterde stad is het ideale terrein voor geliefden, stellen Fritz en Georgette glimlachend vast.

Als een groot deel van de familie de volgende dag op het platje in de zon ligt, komt actrice Ank van der Moer¹⁹ langs. Fritz heeft het niet zo op de schaamteloze ijdelheid die veel tooneelmensen aantrekt. Zolang men niet amechtig naar haar theatertriumfen luistert, bemerkt hij, toont Georgettes collega voor het voetvolk geen enkele interesse.

Die avond vertoont bioscoop Cinéac journaalbeelden van de afmars van drommen Franse krijgsgevangenen. Fritz en Georgette verlaten de zaal met tranen in de ogen. Hun geliefde Frankrijk, nauwelijks hersteld van de Grote Oorlog, wordt opnieuw vertrap. Het blijft zo zoel in de avond, dat Dries een matras naar het platje sleept om er te slapen. 's Nachts zijn in de verte vliegtuigen en geschut te horen; een Brits bombardement op Schiphol, blijkt de volgende morgen. De sigarenboer is verontwaardigd: 'Toen we ze nodig hadden kwamen ze niet, en nu vallen ze ons lastig.'

Lazare is bang geworden in zijn huis vlak bij het vliegveld. Georgette wil haar stiefvader als het moet in huis opnemen, al vreest ze dat er dan niet genoeg te eten zal zijn. Nederland wordt leeggepompt, stelt ze vast; het voedsel en de grondstoffen worden gebruikt voor de Duitse uitbreidingsoorlog.

'Straks is er nog net genoeg over om niet te verhongeren,' zegt Fritz.

In de stad vindt een run op de winkels plaats, terwijl hamsteren per decreet verboden is. De familie discussieert die avond over de toekomst. Fritz voorziet, na een Duitse zege, de vestiging van een 'nieuwe orde'; een soort Verenigde Staten van Europa. Lazare gelooft er niets van. Hij vreest de totale ondergang. Zo kun je onze moed óók ondermijnen, denkt Fritz.

Begin juni is het aanhoudend mooi weer in een vrijwel auto-loos Amsterdam. Ook het vrachtvervoer is door de benzineschaarste stilgevallen. Een oud voertuig is zowaar nieuw leven ingeblazen: de koets. De meest uiteenlopende karren, zelfs afgedankte open auto's, worden door paarden en pony's voortgetrokken. De stad oogt bijna vredig. Fritz en Georgette, die de tram vroeger meden, laten zich er nu in vervoeren.

Op een avond is Jan van der Heiden te gast, een bevriende arts en telg uit een gefortuneerde Rotterdamse familie. Hij vertelt Fritz en Georgette over de verwoesting van Rotterdam. Hij verliet bij het eerste luchtalarm met zijn moeder het ouderlijk huis. Toen ze er na het bombardement terugkwamen om wat kostbaarheden op te halen, was het gehele pand van de aardbodem verdwenen. Het gezelschap zit aan het open raam en kijkt over de serene Amstel uit. Links kun je achter de Blauwbrug het Waterlooplein zien. Schuin aan de linkerkant de Magere Brug. Rechts aan de overkant de sluizen voor circustheater Carré en verderop de Hoogesluis met daarachter het statige Amstel Hotel. Er trekken vijf roeiboten voorbij.

's Nachts is het onrustig boven de stad. Fritz en Georgette leren de vliegtuigen onderscheiden: de Engelse herken je aan hun lichte, muzikale cadans, terwijl de Duitse woest brullend en rakelings over de stad scheren. Fritz is bezorgd. Hij hoorde

op de BBC een Engelse piloot pochen over het bombarderen van het Amstel Hotel, omdat daar de hoge Duitse pieten logeren.

Zondag 9 juni. Fritz maakt een fietstocht door de stad. Op het Damrak ziet hij dat winkelruiten van De Bijenkorf zijn ingegooid – door NSB'ers, wordt gezegd, omdat het warenhuis van Joden is. In de namiddag wandelen Georgette en Fritz naar café Het Kalfje, een uur zuidwaarts langs de Amstel. Ze genieten van de rust, de bloeiende bomen en het bedaadg kabbelende water. Fritz vindt het Hollandse polderlandschap van een betoverende schoonheid. De lentebloemen die ze onderweg plukken vormen zich tot een weelderig veldboeket. In de zak van zijn sportjack vindt Fritz een steentje uit Saas-Fee, waar ze hun laatste vakantie doorbrachten. Hij toont het aan Georgette. Zij sluit zijn hand en geeft er een kus op. Ze denken met weemoed terug aan hun reis.

Een maand na het begin van de oorlog is Fritz bijna gewend geraakt aan het gedreun van afweergeschut of een verre explosie, gevolgd door een rookkolom. De Duitsers bouwen in hoog tempo bunkers en schuilkelders. Blijkbaar wordt op een lang beleg gerekend.

In zijn stamcafé De Kroon aan het Rembrandtplein krijgt Fritz niet meer automatisch suiker bij de koffie. De theeblaadjes moet je al zelf meebrengen. Op het terras neemt hij de kranten door. Zijn vertrouwde *Algemeen Handelsblad* geeft kritisch het Duitse nieuws door. Maar *De Telegraaf* likt met verachtelijke ijver de laarzen van de bezetter: Nederland, leest Fritz, zou met de Engelsen hebben samengezworen om het Ruhrgebied aan te vallen. Daartegen *moest* Duitsland zich na-

tuurlijk wel verdedigen. Ons land moet geen achterhaalde democratische illusies koesteren, aldus *De Telegraaf*, maar zijn Germaanse zustersnatie omarmen, want de tijd van de kleine, onafhankelijke staten in Europa is voorbij. Ontsteld legt hij de krant opzij: hier wordt een annexatie voorbereid. Thuis luistert hij bij wijze van tegengif naar de Engelse radio.